

Zuluk a forgatagban

Torma Dénes

1.

Saroyan egy elbeszélésében néhány különc emberről ír nagy megértéssel és rokonszenvvel, akik csodabogárként hatnak a körülöttük lüktető életben, melyből, érdekes, akarva, nem akarva kimaradtak; a különben nem valami jeles elbeszélés címéül ez az elamerikaisodott örmény, kissé rácsodálkozva témájára, ezt írta: *70 000 asszír*, s ezzel a házra, amelyet emelt, nagy betűkkel világosan ki is írta, hogy: *Ház*; mi pedig, megütközvén, éveken át vissza-visszatérünk hozzá, hogy benézzünk, körülnézzünk benne, szemügyre vegyük, s megvizsgáljuk, nem szedtek-e rá bennünket, részben hát a fennhangon hirdetett iránti gyanakvás késztetett bennünket erre, részben az, hogy mondanivalója, lévén szó a kis népekről, érthetően érdekel bennünket már azóta, amióta először tűnődtünk el az idő mulandóságán, töprengtünk az élet ős okáról, véges és végtelen voltáról.

Napjainkban hetvenezer asszír él szanaszét a világon. Erről van szó. A kérdést ilyen formájában is megszoktuk már, mint eső kopogását az ablakon, óra ketyegését a falon. Igen, a történelem során már nem egy nép halt ki, holott a történelem alig párezer éves, s ha a jövőben is kihálnak népek, nem lesz meglepetés. A problémát, melyet Saroyan a kis népek alapvető problémájának vélt, ez a fél lábbal még örmény író legbensőbb átélése szerint vetette fel, s amikor belenézett abba a tükörbe, melyet maga elé tartott, megdöbent, és keserűségében összezúzta: kiutat nem látott, de ezt a groteszk képet nem tudta elviselni, hát szentimentális hitvallást tett arról, hogy minden ember az egész emberiséget hordozza magába, az a bizonyos asszír borbély is, aki *70 millió* asszír egyszemélyben is, a halhatatlan emberiség része, ott, San Franciscóban, a Harmadik utcában, 1933-ban, miközben borotválja a hozzá hasonló kisembereket. Amellett, hogy ez csupán féligazság, s nem is felelet, kiváltképpen nem a szóbanfor-

gó kérdésre, Saroyan szubjektív világlátási korlátjain túl, úgy hisszük, rámutat még valamire, valami sokkal általánosabbra, szélesebb körűre.

Úgy látjuk, az öntelt kultúrfölény, a túlerő pozícióján vagy a dezorientáltság állapotában kell lennie annak, aki a kis népek sajátos problémáit ilyen szűkre szabottan szemléli, úgy látjuk, oly mély tudat alatti erecskékből szívárog elő és gyülemlik ez a forrás, melynek zavaros vizében nem látni meg az ég csillagait, hogy még a haladó szellemű ideológia is csak bizonyos határig vet gátat néki a *gyakorlatban*. A fának mellék-hajtása az a sudár vessző is, melyre rácsomózták a szíjat, s most csupán Dávid hátán csattan az ostor — a tiranai tirannusra gondolunk —, még ha nyílt titok is, hogy egy Góliát adogatja néki a parittyaköveket ahhoz, hogy a másik Góliáttal megvívjon. Nem is annyira szélsőséges, mint inkább általános a sajátosan kis népek problémáit a nyelv korlátaival, a kisszámúsággal és az *elenyésző* jelző oly gyakori használatával körülhatárolni s egyebekről tudomást sem venni, s emlékeztessünk-e közben arra, hogy az elenyésző szó a magyarban egyben pusztulót, elhalót is jelent? Pedig ami a kihalást illeti, történelmi tapasztalatok szerint nem egy ragyogó nagy nép kihalt, elegendő talán a hunokat említeni, s nem egy kis nép azóta is virágzó közösségben él, s a nyelv hangfalát is nem egyszer áttörték már egy-egy kis népnek vagy a hozzá tartozó egyedeknek olyan tettei, melyek egyszeriben a világ élvonalába helyezték őket egy-egy időszakban. Miként a közelmúltban a lenézett és elmaradott Kubát, mely egy hatalmas kontinentet rázott meg és rázott fel, és sajátosan alakult és váratlanul s önállóan véghezvitt szocialista forradalmával lényegbevágó ügyekben *értelmi* téren is tanulságul szolgált az egész világnak egy igen kényes időszakban. Miként az európai civilizáció peremvidékén, a puszkaporos hordónak tartott Balkánon Jugoszláviát kétségtelenül élvonalba helyezte a szocialista eszmék rehabilitálása az elméletben és a gyakorlatban egy olyan időszakban, amikor cégérek és hamis értékek vörösre, fehérre vagy mindegyikfelett a káros szürke színére való festése volt divat és érdem szerte a világon. Miként Judea is ilyen szerepet játszott — Vidmar nyomán hivatkozunk rá —, egy leigázott ország félreeső tartománya, a rabszolgarendszer bomladozása idején, kitermelvén a kereszténység eszméjének csíráit, ami számtalan metamorfózis után két évezreden át az emberiség nem is olyan jelentéktelen részének vezérlő ideológiájává vált.

Persze nem szándékozunk itt elködösíteni a kis népek valóságosan sajátos problémáit, de annak mibenlétét sem kívánjuk fejtegetni, csak — miközben megállapítjuk, hogy a világ időnkét fel-felkap a szenzáció és az egzotikum iránti érdeklődéssel s éppoly váratlanul el is ejt egy-egy kis népet vagy egy-egy személyiséget a kis népek beláthatatlan erdejéből — eltűnődünk kissé az öntelt kultúrfölény és dolyfős hegemonia bizonyos jellemző megnyilvánulásain abban a korban, amikor a világ az integráció folytan egyre inkább együvé tartozik, úgyhogy ma már keresve sem találunk rá illőbb mondást, képletesen értelmezve és átalakítva a hiperbolát, melyet egykor mondott valaki: Ha egy ember valahol felemeli a kezét, megérzi azt a világmindenség összes csillaga. Az integráció folyamatában nincs megállás, ha csak úgy nem, ahogy a röpcédula megáll egy-egy pillanatra a levegőben. S hogy ez a folyamat, az integráció, épp azzal, ahogyan szemünk láttára végbemegy, bennünket, igazi értelemben vett internacionalistákat épp napjainkban alapjában véve szép reménnyel tölt el, nem titkolhatjuk: ha évszázadunkat, legnagyobb válmányairól, melyeket létrehozott, a szocializmus és az atom századának mondhatjuk, akkor a század-derék évtizedeiről, melyeket kezdetben Ázsia, majd Afrika, végül Dél-Amerika évtizedeinek véltünk, most már lehetetlen nem megállapítanunk, hogy voltaképpen, minden misztifikáció nélkül, a kis népek évtizedei, a

kis népeké, melyek a jelek szerint egyre jelentősebb, vagyis az őket megillető szerepet játsszák a földtekén. S ha valaki, egy racionális elme, a kauzalitás, a dialektika, a történelmiség elvei szerint felméri ezt, nem fedezkedhet meg arról, hogy olyan korban élünk, amikor a világ két nagy „alapvetően ellentétes” erője önmagukba zárkózó tömbök formájában egyensúlyba került, s paralizálván egymást, az a legnagyobb gondjuk, hogy a mérleg nyelve félre ne billenjen, s midőn más, szintén alapvetően fontos ellentéteket, hol szándékosan, hol anélkül, hol éleslátóan, hol rövidlátóan a köd homályába burkolna, épp azoknak a kis népeknek a jelentősége, melyek a nagy megoszlásból kimaradtak és kimaradhattak, mert soha „semmit” sem jelentettek, megnövekedett, mégpedig épp a kiút keresésében és megtalálásában, amit a világ, az élet törvényei szerint, a paralizált-ság állapotában annyira kíván. Nem a századelő évtizedeinek perspektívája ez már: a magukra talált kis népeket, igen, kísérti a múlt, foglalkoztatja a jövő, de főként annak a fényében, ahogy az illúziókkal leszámolva a lehető legjózanabb ésszel élnek a mának, amennyire csak az őserdő liánjai között el tudnak igazodni, ha mégoly különböző célok vezérlik is őket.

Mi máson is töprenghattünk volna, mint épp ezen, csak úgy kötetlenül, a bennünk felöltő kérdések rendezésének szándéka nélkül, amikor hírül vettük azokat a találgatásokat, melyek szerte a világon elhangzottak az irodalmi Nobel-díj Andrićnak való ítélese után. A kultúrfőlény égbe nyúló létráján kedve szerint ki-ki elhelyezkedvén, még ha jámbor jóakarattal is hordja körül a tekintetét, azzal a tudat alatti sejtéssel pislant azokra, akik a szerinte alacsonyabb létrafokon lévők közül ki tudja, mi okból hirtelen kiválnak, hogy valami trójai faló az a Pegazus, melyen elébük vágtaztak, hogy megmutatkozzanak. Pedig azok ott lent az „alsó fokokon” sokkal többet beszélhetnének a nagyszámú falovakról, melyeket naponta elébük vontatnak, hogy megcsodálják őket. Mi persze efféle létrát nem ismerhetünk el, s amikor a másik Nobel-díjas, a dél-afrikai néger Luthuli után kutattunk, aki a békedíjat nyerte, a legjobb értelemben vett internacionalista érdeklődéssel fordultunk feléje, elvetve persze a kis népek misztifikációját is, melyről alkalomadtán szintén érdemes lesz eltűnődni.

Luthuliról azonban nevének említésén kívül, alig is találtunk valamit, holott mi sokkal inkább műveit szerettük volna olvasni s nem a róla szóló sorokat, ám úgyszólván sem ezt, sem azt nem találtunk, habár újságok egész halmazát, könyvek sorát bújtuk át, s közben azoknak a néger szerzőknek a tollából, akik egy égbolt alatt élnek vagy éltek Luthulival s egy levegőt szívnak vele, némi bepillantást nyerhettünk abba az életbe, mely Luthulit körülveszi. Nem sokra mentünk vele. Az első adatunk Luthuliról pársoros képaláírás volt, melyből megtudtuk, hogy a Dél-afrikai Köztársaságban (volt Unióban) működő Afrikai Négerek Nemzeti Kongresszusa nevezetű párt vezetője, egyébként pedig a zuluk volt törzsfőnöke, s Afrika Gandhijának nevezik. Gandhi? De hiszen Gandhihoz az ellentem-állás vallásában egyben-másban oly közel áll Tolsztoj! Tolsztoj és Luthuli? Tolsztoj és Gandhi? Három kontinens furcsa találkozása?

2.

Az agg Tolsztoj a századfordulón már alaposan belegabalyodott az iszterkeresésbe, egyre-másra írta könyvecskéit, melyekben halálos komolysággal és mosolyogni való jámborsággal kutatta isten útjait; különben a kort belengte annak a levegőben lógó forradalomnak az előszele, amely 1905-ben be is következett s egyelőre meg is bukott; főpróba volt ez már

a század legnagyobb vívmányának valóra váltásához, s mint minden ilyen korban, a régi ideológia állványai inogni kezdtek, az új hordozói ostromoltak, romboltak, elszántan illesztgettek gerendát gerendához az újabb állványokon, gyakran kapkodva, százfelé szakadva vagy tévóvázva, s a nagy zűrzavarban ott álltak azok is, akik a gerendát az egyik állványra emelgették, a szóget a másikhoz nyújtották fel, vagy piszkálgatták csak a bőrük alá fűrődött szálacskákat, vagy igyekeztek, ha nem is állványt, hát gólyalábat eszkábálni csakis önmaguknak, vagy csak álltak ott tanácsstalanul, se léccel, se deszkával, se gerendával, hanem doronggal a kezükben. Hol állt hát Tolsztoj ebben a zűrzavarban?

A szekták elszaporodásának kora ez, a szektáké, melynek, tudjuk, a forradalom előhírnökei. Mit tartott hát Tolsztoj, amikor az ingatag állványok között szelíden keresgélve s töprengve felemelte kezét? Istenkereső volt, mint annyian mások, mint ugyanabban a korban Lunacsarszkij és Gorkij is, akik az új hordozói közé számították magukat, de időnként szalmaszálat nyújtottak fel övéiknek, gerendának nézven azt: az isten-mivoltának firtatása nem kevésbé juttatta szákutcába őket sem, mint Tolsztojt, s vajon változtat-e a lényegen, ha mi mégis inkább istenépítőknak mondanánk őket, élvén a szó jelentésének árnyalati különbségével.

Ma már világosabban látjuk, miként illeszkedik bele Tolsztoj egész életútjába az életművébe ez a hitbomlasztó és hitépítő tevékenység, kortársai azonban nem értek rá és nem is érhettek rá ezen töprengeni, ők ennek a tevékenységnek egy bizonyos oldalát firtatták: konkrét hatását és jelentését abban a korban, melyben éltek s melynek levegőjében osztozkodtak; s ahhoz nem fér semmi kétség, hogy minden okuk megvolt így eljáráni. Tolsztoj tevékenységének ezt az oldalát ragyogó éleslátással tarták fel. A magunk részéről megemlíjtjük még azt, milyen képletesnek és jellemzőnek tartjuk, hogy az aggastyán grófra, Tolsztojra, börtönörökhöz illő éberséggel örködött és felügyelt a főúri család, saját családjá, nehogy a hóbortos öreg szétosztozgassa, elkótyavetélje a vagyont, míg aztán egy hideg téli napon meg nem szökött az agg író, hogy valahol a hófúttá határban várja a halált, vén muzsikok szokása szerint, s útközben — ha nem a határban —, magára maradván, meg is halt.

Ezúttal azonban mi sem térhetünk ki arra, hogy e sokat vitatott tevékenységének szerteágazó összefüggéseit csomózgassuk, hiszen tárgyunk csupán az kívánja, hogy az erőszakmentességről való tanúságtételét nyomozzuk, közben azonban nem mulaszthatjuk el, hogy ne figyelmeztessünk arra: amikor egy marék homokot felemelünk, ne feledkezzünk meg a sivatagról, ahonnan vettük, még ha egy szót sem — vagy alig néhány szót — ejtünk róla.

E néhány megszorítás után hivatkozunk Plehanovra, akit manapság sokan oly nagyképpen igyekeznek „kiváló propagátorrá” degradálni, s aki a kortárs szemével oly ragyogóan hámozta ki Tolsztoj istenhitének központi kérdéseit,* kiindulva a híres-nevezetes tolsztoji hit-parancsolatból, melynek fényében az agg író egyszerűen világosnak vélte látni Krisztus összes tanait, azokat is, melyek mindaddig zavarosnak tüntek fel neki, s ez a parancsolat: „Ne állj ellen a gonosznak!”, szó szerint értelmezve, miként Tolsztoj külön is kiemeli, vagyis túrj, bármit tesznek is veled, légy megbocsátó, ne törődj a kihívással, ne végy tudomást róla, hagyd a gonoszt magára, süljön meg a saját sírjában. Ne állj ellen a gonosznak!

Tolsztoj hitét a gyakorlatban illusztrálendő, Plehanov idézi az agg író *Érett kalászkok* című könyvecskéjéből azt a részt, mely minket ezúttal épp érdekkel: midőn Tolsztojt zavarba akarták hozni, feltették neki a kérdést:

* Plehanov: A vallásról, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1960.

mit tenne, ha zuluk jönnének és megsütnék a gyermekeit? Tolsztoj léprement, és könyvében így válaszolt: „Ha zuluk jönnének, hogy megsüssék gyermekeimet, az egyetlen, amit tehetek: igyekeznék meggyőzni a zulut, hogy ez neki nem előnyös és nem jó — meggyőzni, megadva magam neki, amennyire lehet. Annál is inkább, mert nem érdemes harcolni a zuluval. Vagy ő győz le engem és még inkább megsüti gyermekeimet, vagy pedig én győzöm le őt, s gyermekeim holnap megbetegszenek és még nagyobb kínok között pusztulnak el betegségük következtében.”

Nem firtatjuk az idézett álláspont milyenségét: Plehanov nem fukarkodott a szóval, amikor Tolsztojt tollára tűzte. Mi csak azt tesszük szóvá, amit az idő múltával a *hol van már a tavalyi hó* mottójával elmélázva, épp nekünk adatott meg, hogy szóvátegyünk: Tolsztoj bizonyára nem sejtette, hogy a fehér emberek hallgatólagosan legnagyobbnak tartott díját, Nobelét, melyet neki nem volt szerencséje irodalmi munkásságáért elnyerni, mégpedig, az egyébként ügyetlen és balga hivatalos megfogalmazás szerint, 1901-ben, azért, mert ragyogó műveire sűrű sötét árnyat vetnek sekélyesnek és zavarosnak ítélt hitvitái, nos, Tolsztoj nem sejtette, hogy csekély ötven-hatvan év múlva azzal, hogy a világ békéje ügyének előmozdításáért bizonyos kritérium szerint a legtöbbet tett, épp a zuluk volt törzsfőnöke, Luthuli nyeri el, aki egyébként épp akkoriban született, amikor Tolsztoj a fenti sorokat írta a zuluokról és az ellent-nem-állásról, s amikor a Nobel-díj kiosztói ekképpen nyilatkoztak róla.

Most már, az okokat nem kutatva, e tényből kiindulva — s ez a módszer Tolsztojnak bizonyára szája íze szerint lenne, hiszen például az istenkeresésben, annyi tépelődés ellenére, végül is elvetette az okok firtatását s egyre csak azon erősködött, hogy „az a fontos, hogy istent uramnak ismerjem el” — megállapíthatjuk: elnyerte ez a zulu olyképpen, hogy amióta a fehér emberek eme nagydíja fennáll, ő, Luthuli a negyvenvalahányadik személy a földkerekségen, aki békedíjat nyert. S ez — Tolsztoj bizonyára egyetértene velünk — nem is olyan csekélység.

Ezúttal persze nem firtatjuk, ki mikor, mennyit tett a békéért, Marx óta jól tudjuk, hányadán állunk ezzel-azzal, az pedig, hogy miként is áll a béke ügye napjainkban, meglehetősen világos előttünk, hiszen épp házánkiai derítették fényt rá a világ szeme láttára.*

Viszont mellékesen felhívjuk a figyelmet arra a csekély pontatlanságra, hogy az *emberevők* és a *kannibálok* szó helyett az idézetben zulut használtak, holott nem is egy, hanem két kiváló, mégpedig a kérdés lényegét sokkal pontosabban fedő szó állt rendelkezésükre. S hogy mégis zulut mondtak, tekintsük ezt tudatlanságnak, vagy tisztán képletesnek, a költői nyelv szabadságával magyarázva a felületességet? A zuluk ugyanis akkoriban, amikor Tolsztoj „megadta magát nekik, amennyire lehet”, nem voltak *emberevők*, ellenkezőleg, a legcivilizáltabb négek közé tartoztak. Elmondhatjuk például azt a nem is olyan csekélységet, hogy a zuluk földjén százegynéhány évvel ezelőtt alapították az afrikai viszonylatban híres Adams-kollégiumot — Tolsztoj akkor harminc év körüli fiatalember volt —, mely, igaz, húsz évvel ezelőtti adataink szerint**, négyszáz férfit és nőt fogadott magába, volt középiskolája, tanítóképzője, tanárképző alosztálya, ipari és zenei tagozata, s zulukon kívül csak elenyésző számban tanultak ott más négek. A századfordulón bizonyára nem volt ilyen népes intézet, de már akkor is negyven éves múltra tekintett vissza, ami szintén nem csekélység. Ezekiel Mphahlele, a dél-afrikai író, aki ugyan nem zulu, de ott nőtt fel a zuluk tőzsomszédságában, s aki maga is néger, ön-

* Kardelj: Szocializmus és háború, Fórum Könyvkiadó, Noviszád, 1960.

** Ezekiel Mphahlele: Feketék utcája, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1961.

életrajzában izgalmas és hiteles keresztmetszetét adja a dél-afrikai néger társadalom sajátos életének, s felette érdekes például annak a lutheránus szellemnek a leírása, mely az író néger családjában uralkodott, s amelyet a nagyapja ápolt és szigorított meg, aki alkalmasint Tolsztoj kortársa volt. Arról már ne is szóljunk, hogy hétköznapjaik leírásában mint szitok, lenéző értelemben, milyen gyakran szerepelt a *te pogány* felkiáltás. Jellemző azonban, hogy már oly mértékben *civilizáltak* voltak, hogy a gyerekeket más *szinű* emberevőkkel ijesztgették: „A kínai kereskedő mogorva, zsémbes ember volt, csoszogva húzta a lábát és baljós-görbén járkált. Miért is ne hittünk volna a szüleinknek, akik óva intettek bennünket, nehogy a kínai boltjába a pult mögé kerüljünk, mert az az ember emberhússal él?” Persze, ezek a sorok a húszas évekre vonatkoznak, ez viszont mindössze egy bolhaugrásnyira van a századfordulótól.

Hát tudatlanságból használták Tolsztoják a *zulu* szót a *kannibál* helyett, vagy képletesen? Ám ha tudatlanságból történt is, akkor is kétségtelenül képletesen szándékoztak használni. Ma már viszont nem kell Freudot segítségül hívnunk, ha az ilyen szembeötlő botlások tudat alatti rugóit kívánjuk kibogozni: a kultúrfőlény önhittségével terheltek-megáldottak nagyvonalúságukban megengedhetnek maguknak ily csekély felületességet s ugyan miért is legyünk mi oly szőrszálhasogatók, hogy vajon zuluk vagy nem zuluk azok az emberevők? Ha nem zuluk, hát akkor pápuák, hottentották, berberek, balubák vagy szkippetárok, esetleg eszkimók vagy indonéziaiak, mindegy. Csakhogy persze: Tolsztojéknak mindegy, de nem mindegy a zulunak. Annál kevésbé mindegy neki, mert akkor is és ma is épp ő volt szakadatlanul kitéve egy bizonyos kannibalizmusnak, még ha szó szerint véve, egyelőre nem is teljesedett be rajta: a zuluk elkülönített telepeken élnek, melyeket gyakran kiürítenek, áthelyeznek, bizonyos fokig tehát internálótáborokban, miként Hitlernél bizonyos népek, akiknek az útja nemcsak *képletesen*, hanem valóságosan is a sütőbe vezetett, s ettől nagyobb méretű emberfalást aligha tart számon a világtörténelem. A kannibalizmus perfidebb, finnyásabb formáiról van szó. A kannibalizmus sokkal inkább itt él közöttünk még évszázadunkban is, mint hinnők, fenyegető késként suhan el szemünk előtt újra és újra az óra kegyésének ütemére. Amióta Donini kiváló vallástörténeti műve* a mi olvasóközönségünk számára is hozzáférhető, nem lepődhetünk meg azon, ha például valaki felhívja figyelmünket arra, hogy a keresztény vallásokban ismert szentáldozás voltaképpen — ki tudja, hány áttételen át — a kannibalizmus visszfénye: mi is más lehetne, amikor a hívó a bor és kenyérképében Krisztus testét és véréát eszi meg és issza meg, mégpedig nagy áhitattal? Nem lepődünk meg: a keresztények farsangi ünnepe is pogány eredetű; a vízzel való keresztelés gyökerét is ott találjuk meg, s még oly sok mindent — mindez egyebek mellett arra is vall, hogy hagyománymentők nemcsak napjainkban, hanem mindig voltak, s készségesen átmentettek minden „használható” hagyományt, amennyire csak lehetett, megszelídített formában, az akkor új ideológiába, a kereszténységbe is. Hagyományok nélkül persze meg sem lehetünk, időnként azonban éppenséggel hasznos és érdekes felidézünk őket. Mert például vajon azok a mondások, melyek elkeseredett vademberi felbuzdulásból születtek, s melyeket a nyelv oly híven megőrzött, hogy hiszen ritkán, de manapság is hallhatjuk még időnként, a leszámolásra elszántak szájából, hogy például *én ma még vért iszok*; hát vajon ezek, ha az ember ragadozó vadállati természetére ütnek is vissza, nem a kannibalizmus atavisztikus maradványai-e, termé-

* Ambrogio Donini: Korok, vallások, istenek, Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1961.

szetesen tudat alatti gyökerekből előbukkanva és kilombosodva, mert tudatunkkal ma már civilizáltan iszonyodunk e tettől, s a szólást persze már csak képletesen használjuk. De vajon csupán képletesen-e, vajon valóban oly mélyre temettük önmagunkban az emberevőt? Vészes időkben az emberek vadállati ösztönei oly kórosan kiütköznek és elburjánzanak, igen, de mi kényszerítette azt a csetniket, uszítását és mindazokat, akik késsel bántak, az embert, hogy miután tízesével metszette át más emberek torkát, ismételten megnyalja s nyomban utána megundorodjék a tör pengéjén gőzölgő vértől? S vajon abban az összeszorított foggal sziszegve kimondott szólásban, hogy *átharapom a torkodat* — amikor is oly sok módon végezhethné még veled — nincs benne az a vágy is, hogy megsemmisítselek, de a véredet is megízleljem?

Mélyek a gyökerek. Mindenesetre a fentiekből kitűnik, hogy az *emberevő* szó kétségtelenül a kevesek közé tartozik, melyeket, különösen afféle zulu, szkipetár vagy pápua szóval, csak úgy „képletesen”, behelyettesíteni a legkevésbé sem lehet, hacsak el nem szánjuk magunkat arra, hogy „nem állunk ellen a gonosznak”, ez esetben olyképpen, hogy ellent-nem-állva hagyjuk magunkat kísértésbe hozni, hogy aztán igaztalanul összekeverjük a zulu és az emberevő szót. Tolsztoj, lám, nem állt ellen ilyen értelemben sem. Mi azonban igyekszünk ellenállni. Viszont nagy talány számunkra, mit tesz a zulu, ez esetben Luthuli, vajon valóban Gandhihoz igazodik-e, aki szintén ellen-nem-állva küzdött a saját gonosza ellen; ami pedig azt illeti, nos, hát maga a „küzdélem” Tolsztojtól sem volt idegen, amiről már egy könyvecskéjének címe is tanúskodik, a cím pedig ez: *Hogyan harcoljunk a gonosszal úgy, hogy nem állunk ellen neki*. A zulu is ellent-nem-állva küzd a gonosszal? S emlékeztessünk talán arra is, hogy pályája kezdetén Gandhi épp Dél-Afrikában tevékenykedett oly hősiesen a bennszülöttek körében és az ő érdekekben, a zuluk pedig — olyan véletlen ez, mint az, hogy a fának ezernyi levele közül ez az egy épp a lábam elé hullott, s nem egy lépéssel arrébb —, igen, a zuluk Dél-Afrikában élnek.

3.

Nehru, aki elmondhatja magáról, hogy hosszú éveken át Gandhi legközvetlenebb munkatársa volt, Gandhi tanainak és cselekedeteinek ellentmondásait fejtegetve nem egyszer maga is tanácstalanul tárja szét kezét. Természetesen nem mi leszünk azok, akik a történelem e, mai napig is oly talányos alakjának ellentmondásait kibogozzuk, hiszen ha egyáltalán írni merészelünk róla, ez azért van, mert tárgyunk kifejezéséhez tökéletesen elegendők a legismertebb adatok is e nagyszerű ködevő életéből és munkásságából.

Romain Rolland, akit foglalkoztattak a világ integrációjának problémái, azt remélte, hogy az ázsiai szellemet, ázsiai lelkiséget, ázsiai világfelfogást, melyet európainak oly nehéz vagy talán lehetetlen is felfognia, talán a Szovjetunió közvetíti majd Európának, közben lelkes könyvet írt személyes barátjáról, Gandhiról, akinek nézeteit ugyan nem osztotta, sőt néha határozottan bosszankodott is miattuk, ám akit mégis a világtörténelem legnagyobb alakjai közé sorolt, majdhogyan nem Krisztus mellé helyezte. Bizonyára nem véletlenül, Gandhi valóságos szent volt; nemcsak olyan értelemben, hogy a vallás gyakorlását, török-szakad, mindennap elvégezte, európai útjain is, akár a vonaton is, meg hogy böjtölt, szilenciumos napokat tartott, hanem valóságos hitalapító volt, akinek, Nehru szerint, legádázabb ellenségei voltak a *hindu vallás* ortodox hívői. Tolsztoj is túltette magát a kereszténység szokásos istenhitén; azt hirdette, hogy az ő vallása

nem „természetfeletti”, isten magában az emberben van; az orosz pravoszláv egyház ki is közösi tette. Híte voltaképpen nem értelmi, hanem érzelmi alapon állt, s lényegében az emberi *magatartásban* manifesztálódott, akárcsak Gandhinál. Gandhi elsősorban az emberi jellemet kívánta megváltoztatni, mégpedig önmegtagadó cselekedetek szakadatlan gyakorlásával az erőszakmentesség ősi vallási tanainak szellemében; szakadatlanul ismételtette, hogy a vallásos jellemesség és erkölcsösség lehet az egyetlen alapja az emberek közötti viszonyoknak, politikai módszerei is ezt a vallási célt szolgálták, s Nehru, akitől mindig távol volt a vallásosság, s aki az erőszakmentességet is csak mint módszert fogadta el a politikai harcban, ugyanakkor nem iszonyodván az erőszak alkalmazásától sem elkerülhetetlenség esetén, nem győzött méltatlankodni, amiért Gandhi mindig alárendelte a politikát a vallásnak, nem egyszer a legkényesebb helyzetben fűjvén takarodót, azt ajánlva cikkében közvetlen politikai küzdőtársainak, Nehrunak is, egy egész pártnak, menjenek el „a szegény emberek színvonalán élni”, végezzenek „kézifonást és kéziszővést” személyesen (harc az angol ipar ellen!), munkálkodjanak „a vallásközösségek szellemi egységének terjesztésében”, gyakorolják „az önmegtagadást” és „feddhetetlen magatartást” tanúsítsanak. Mélységesen vallotta, hogy „el kell tűnnie a vasútnak, a távirónak, kórháznak, orvosnak, ügyvédnek és más efféléknek. Az úgynevezett felső osztályoknak tudatosan, vallásosan és eltökélten meg kell tanulniok az egyszerű paraszti életet, megértve, hogy ez az élet ad igazi boldogságot”. A rubaskás, szántóvető Tolsztoj mintha csak ugyanezekhez az elvekhez tartotta volna magát. Közben mindketten elfordultak ennek az elnyomott, sanyargatott népek jólétét sürgető ügytől, Tolsztoj azzal, hogy kerekén kijelentette: „mi közöm hozzá?”, Gandhi viszont útonútfélen kinyilatkoztatta, hogy a jólét a vágyak túlzott kielégítésére és bűnre vezet, bűnös hát az is, aki jólétet kíván, elég baj az, hogy a gazdagok bőven kielégítik vágyaikat, nem kell hát a bűnt még azzal is szaporítani, hogy általános jólétet kívánunk; midőn pedig a föld elnyomott népe ennek ellenére a nagybirtok-rendszer eltörlését szorgalmazta, Gandhi türelmét vesztve kifakadt: „azok, akik azt mondják, hogy e rendszereket el kell törölni, nem tudják, mit beszélnek”. Krisztusi szavak ezek. Gandhi nem akarta megváltoztatni vagy megreformálni a társadalmi rendet, hanem csak társadalmi „pezsgést” kívánt, s ezzel ez a célja: „az egyén átalakítása, az érzelme fölötti uralom, a bűnös vágyak legyőzése”. Mindamellett jól látta a kibékíthetetlen osztályellentéteket, s hogy a munkásmegmozdulásokat, melyek a jólét növelését célozták, sohasem hagyta jóvá (az angol bányászokhoz szóló cikkében feddte őket, ne követelőzzenek, jobb lenne, ha inkább kevesebbet innának és kevesebb gyereket nemzenének), annak az a nyitja, hogy meggyőződése szerint az uralkodó osztályokat a jóléttel járó bűnös élvezetek vonják el a vallástól, következésképpen nem a jólétet kell jelentősen növelni, hanem a gazdagoknak is le kell szállniuk a nép színvonalára, s úgy kell betölteniök a nép gyámjának, gyámolítójának szerepét. Gandhi, vallásosságért folytatott harcában módot talált a politikai harcra; ezt az angol megszállók jelenléte magyarázza, de: ebben a politikai harcban is olyan módszereket használt, melyek vallásos *erények* fejlesztését célozták, az ellent-nem-állás, az erőszakmentesség módszerét; ám nem talált módot a társadalmi harcra, mely a belső struktúra megváltoztatását célozza, s ez rávilágít arra, hogy politikai harcra eszköz volt tulajdonképpen, mely alkalmat adott vallási harcának terjesztéséhez, lévén e politikai harc — az angolok elleni küzdelem — széles körökben eleve népszerű, s nem jelentette egyben a társadalmi változást, mely viszont, Gandhi úgy látta, veszélyeztetné vallását. Közben elég arra emlékeznünk, hogy dúltak a középkorban politikai háborúk vallásháborúk ürügyén: a feno-

mén sajátosan mutatkozik meg. Lényegre tapint az a válasza is, melyet arra a kérdésre adott, amit oly sokszor feltettek neki: mi a célja. „Ti csak törődjétek a módozatokkal, és a cél majd gondoskodik önmagáról — szokta mondani. — Legyetek jók egyéni életetekben, és a többi jön magától.” Vagy pedig: „Ha az eszközök helyesek, akkor a célnak is feltétlenül helyesnek kell lennie.” De mi jöhet „magától”, ami a „jó” élet és a legmélyebb vallásosságból fakadó módszerek következtében mint cél *okvetlenül* gondoskodni képes „önmagáról”? Maga az isten, mint természetfeletti lény, s nem más. Mi az élet és a tevékenység végső és alapvető célja tehát? Isten szolgálása: a gonosz ellen való küzdelem, mégpedig úgy, hogy nem állunk ellen neki. S Gandhi így is járt el. Tolsztoj is ekképpen küzdött a gonosz ellen, ám tőle messze volt az ő zuluja.

Nincs szándékunkban, s nem is vagyunk hivatottak arra, hogy meszszenenően boncolgassuk az itt felmerülő kérdéseket, tökéletesen megelégszünk, ha legalább halványan sikerült utalnunk arra a kapcsolatra, melyet e két nagyszerű ködevő között látni vélünk vagy sejtünk. Midőn Tolsztoj és Gandhi érintkezési pontjaira utalunk, a kevés, de érzésünk szerint nem elhanyagolható érintkezési pontra, nem győzzük eléggé hangoztatni, mily lényegbevágó különbség van kettejük között azáltal — amit a gandhizmus hiteles ismerői oly meggyőzően hangoztatnak —, hogy Gandhi azt az alapjáiban véve passzív vallási magatartást, az erőszakmentességet, melynek lényege abban van, hogy „az egyén korlátozza önmagát, megkísérli elérni a teljes szenvedélymentességet, elfogulatlanságot, s ezzel a világ konfliktusai fölé emelkedik, eléri a személyes szabadság és üdvözülés bizonyos állapotát”, nos, ezt a passzív magatartást Gandhi agresszív magatartássá tudta változtatni, s ő volt az első, aki politikai és társadalmi tömegmozgalmakban alkalmazta, Tolsztoj viszont alig jutott tovább az ellentem-állás magatartásában a személyes példánál s különféle példázatok könyvben való elmondásánál — a „módozatok” őt is nagyon foglalkoztatták —, melyek szerint például, ha egy anya szemed láttára agyonveri gyereket, „csak egyet tehetsz: állj a helyére”. A különbség ily módon persze óriási. Gandhi tetteinek politikai és társadalmi következményeiről és eredményeiről s értelmi kihatásairól is, melyek gyakran merőben különböztek Gandhi szándékától, kimerítően tájékoztat bennünket Nehru vaskos Ön-életrajzában, mivel azonban ez nem tartozik tárgyunkhoz, az érdeklődőt erre a könyvre utaljuk. Mi megelégszünk azzal, hogy arra szorítkozzunk: Tolsztoj és Gandhi, egyik a keresztény hit, másik a hindu vallás metamorfózisánál bábáskodván, láthatóan találkozott néhány nem is olyan jelenték-telen ponton. Nem véletlenül szóltunk metamorfózisról. Miként a selyemhernyó — hogy keleti példával éljünk — a metamorfózis során lárva, majd lepke, végtére is selyemhernyó marad így is, úgy is. De mégis más a lárva, és más a lepke. Éppenígy viszonyul Tolsztoj hite a keresztény hithez s Gandhié a hindu valláshoz. S ha Romain Rolland az ázsiai szellemiséget, világfelfogást, melyet európai számára oly távolinak s érthetetlennek sejtett, kezdetben Gandhinál vélte felfedezni szembevetőnőn manifestálva, úgy annak *közvetítését* — amennyiben a *közvetítés* eleve megenged bizonyos lényegbevágó eltéréseket is, különösen olyan eltéréseket, melyek a sajátos adottságokból erednek — megtalálhatja Tolsztojnal.

Mert hogy mit jelent és hova vezet az ortodox gandhizmus voltaképpen, azt csak most láthatjuk s ízelhetjük meg, miután a banánról lefeszlett a héja: alig egy-két évtizeddel az angol *gonosz* kiűzése után, s magának Gandhinak, a ragyogó személyiségnek-egyéniségnek halála után egy aggastyán, név szerint Vinoba Bave rója India végeláthatatlan poros útjait falkányi hívével, s be-betérnek a nagybirtokosokhoz, akiknek egy részét időközben Nehruék nem is olyan erőszakmentesen valamelyest ránc-

baszedték, s akkor ez a falka igyekszik meggyőzni a nagybirtokost, hogy javainak, földjeinek egy részét ossza szét a nincstelenek között. Pontosan úgy járnak el, ahogy Gandhi kijelentette: „a kiváltságos csoportokat meg kell fosztani kiváltságaiktól” (már tudjuk végső indítékát: a jólét bűnös életre készíti őket!), de ugyanott nyomban hozzátette: „ennek meggyőzésével, s nem pedig erőszakkal kell történnie”. S az eredmény? A földbirtokos vagy megígéri, hogy szétoszt valamennyi földet, vagy nem ígéri meg. S még azután is hátra van: vagy betartja ígését, vagy nem tartja be. A mozgalom jelentősége? Persze nem felelhetünk teljes mértékben tagadólag. De az eredmény: ha Gandhi belenézne ebbe a tükörbe, nem zúzná ugyan szét, de — hozzá illő stílusban — hagyná, hogy a földre hulljon s összetörjön.

Hol vannak hát a gandhizmus éltető nedvei, amikor is a vallásos mag kiszáradt, repedezett rögök és kövek között aszalódik? Tolsztoj parlaga ez már; az a parlag, ahova utolsó útja oly képletesen vezetett. Az persze más kérdés, hogy maga Gandhi, akinek mint személyiségnek mindig rendkívüli ereje és szerepe is volt, miként fordulna vagy fordulhatna a nap felé, ha a gandhizmust tovább kívánná fejleszteni, a magunk részéről nem feledkezvén meg arról, hogy a rügy rügyként egyre-egyre fejlődhet, míg egyszer csak levél nem lesz belőle. A levél persze már nem rügy, és többé már nem is lesz az. Ám ha Gandhi elmélete és gyakorlata — ki tudja — valamikor régesrégén volt rügy, levél pedig Gandhi korában, akkor már csak az avaron találkozhatunk majd vele egyszer, hallgatván, hogyan porlad el zizegve lépteink alatt, akkor viszont már nem lesz levél, hanem egészen más a neve.

Gandhi egykori hívei közül azok, akik tovább vitték az életet, vagy sohasem is voltak igazi értelemben vett gandhisták, miről Nehru könyve, mely még 1935-ben íródott, ékesszólóan beszél, vagy pedig rég odahagyták azt, amiről viszont az élet mai folyása tanúskodik. Ha pedig a gandhizmusból egyet-mást továbbfejlesztettek, az csak egy és más volt, „vették a madár tollait, de hagyták magát a haldokló madarat”, hogy visszájára fordítsuk Nehrut, aki Gandhi társadalmi rövidlátásáról példálózva még annak idején idézte Thomas Paine mondását: „Sajnálja a tollazatot, de megfedlekedik a haláltusában vergődő madárról”, megtoldván azzal az inkább szuggeráló szándékként vagy kétségbevonásként s nem meggyőződésként ható pár szóval, hogy Gandhi „bizonyára nem feledkezék meg a madárról”, aztán pedig kifejezi véleményét: „minek annyit beszélni a tollazatról?” Nehru odaadással és megható szeretettel viseltetett Gandhi iránt, a különbséget azonban kettejük között Romain Rolland is nyomban észrevette — Nehrut később ismerte meg, mind Gandhit —, s akkor már jóval közelebb találta egymáshoz az ázsiai és európai szellemiséget. Hát éppen ez az, fejtegetésünk ezért nyúlt ilyen hosszúra: Vajon milyen értelemben nevezhetik Afrika Gandhijának Luthulit? A közmondásokban már régóta nem hiszünk: tudjuk, hogy az alma messze eshet a fájától: az érett csillag a sűrű lombos égboltról lehullva ugyan hol áll meg?

4.

Ám légyen Luthuli mégoly odaadó és következetes híve a gandhizmusnak, az ő világának sajátos helyzetét és körülményeit kellően ismervén, egy szót sem szólhatunk, legfeljebb figyelő szemünket fordíthatjuk feléje. Intő példák állnak előttünk: korunkban, mint egyébként minden korban, oly sokat ígérő dolgok mentek már veszendőbe, s ugyanakkor oly kevésel kecsgetők lombosodtak ki máról hólnapra. Az a falkányi forró fejű fia-

tal, akik bevették magukat a Sierra Maestrába, s az Egyesült Államok bizonyos támogatását is élvezték, így vagy úgy, de eljutottak ahhoz, hogy végül is szocialista forradalmat hajtottak végre, épp az Egyesült Államok ellenére, mégpedig olyképpen, hogy amikor harcukat, mint űzött ordasok, megkezdték, az a csoport, mely úgy képzelte, zsebében lapul a szocialista forradalom végrehajtására szóló monopólium pecséttel és iktatószámmal ellátva, támogatta ugyan őket ebben-abbán, egyben azonban ügyelt arra is, hogy távol tartsa magát e bizonytalanul zavaros fejüektől, hogy aztán később, amikor már ámuldozni kezdett a világ, lihegve fusson az események elporzó kocsija után s felkapaszkodjék rá. A dolog nem így indult, s hogy hová jut, az még majd elválik. A kocsira kapaszkodók azonban, akik kimerítően elemezték az eseményeket,* felsorolják a forradalom öt fő jellemvonását, melyek ugyan részben csak általánosságok, ám épp a legjelentősebb, világraszóló tanulságokból nem láttak meg semmit, vagy legalábbis oly mélyen hallgatnak róluk, hogy mindössze fél mondatot emelhetünk ki a terjedelmes szövegből, s ez a fél mondat csak megbújva, s nem is olyan szövegkörnyezetben van, mint amilyenben felette érdekes lenne rátalálnunk; e fél mondat azonban, halványan ugyan és elmosódva, mint a délibáb, de utal arra, amiről tanulságos lenne épp tőlük hallanunk: gyakorlatilag bebizonyosodott, „hogy a gerillák hosszú harcban forradalmi néphadsereggé fejlődhetnek”. Ez az. De a gondolatmeneten végigmenni, ennek a tórnek a hegyén el kellene vérezni, hogy hallhassunk valamit arról, amit ezzel kapcsolatban Sartre csak megpendített, vagyis hiányosan vetett elénk. Blas Roca azonban, aki könyvében egyébként nem győzi eléggé dicsérni Castrót, midőn elmondja, Castrónak történelmi érdeme, hogy előkészítette és kiképezte a fegyveres csoportokat, egy közbevetett mondatallal bátorítatlanul megfeddi: „bár abban az időben nem fordított elég figyelmet a harc más formáira” — s mondja ezt az, aki a harc fő formájára egyáltalán nem fordított gondot se akkor, s később, s a „más formák” jó részéből népeiségevel együtt maga is kimaradt. Ily módon a fentebb említett állkapocs az ő kezében már nemcsak foghíjas, hanem teljesen csupasz. Ez viszont igen tanulságos számunkra. És intó is. Mire megyünk hát Albert John Luthulival, akiről időközben mégis megtudtuk, hogy őt, a hatvanegy-éves pártvezért a Dél-afrikai Köztársaság körmánya jónéhány éve eltávolította a politikától, s most egy félreeső helyen tölti napjait házfogságban?

A New York Times nemrég közölte Luthuli kijelentését, aztán hazai lapjaink is átvették. Így hangzik:

„Nem vagyok pacifista. Az erőszakot nem mély filozófiai meggyőződésből ellenzem, hanem gyakorlati okokból. Mi nem vagyunk Gandhi tanítványai. Csupán gyakorlati szempontból tekintünk így e dolgokra. Ha választani kellene az erőszak és az erőszakmentesség között, mindig az erőszakmentességet választanám, mert az így lefolytatott harc után nem hevernek elsiratásra váró áldozatok, s keserűség sem marad szívünkben. Végsőkig kihasználnám az erőszakmentességet, hacsak tehetném, hogy ezzel akár egyetlenegy életet is megmentsek. Az erőszakmentesség szilárd belső erőt és nagy bátorságot igényel az embertől. Olyan embereket akarunk, akiket benső bátorság fűt, nem pedig az a bátorság, melynek fegyver a támasza.”

Reménytelenül kevés ez a szöveg ahhoz, hogy bármiféle fontos következtést levonjunk belőle, s különben is ki tudja, hány cenzúrán át jutott el hozzánk, s vajon egyáltalán Luthuli kijelentése-e. Szinte egy lépéssel sem kerültünk közelebb ahhoz az emberhez, akiről oly állhatatosan hallgat az egész világ, hogy az már kissé félelmetes.

* Blas Roca: A kubai forradalom, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1961.

Vajon szabad-e itt megjegyeznünk, hogy Gandhi megtagadása és az erőszakmentesség oly szembevetőően Gandhihoz hasonló kifejtése mélyen ellentmond egymásnak? Mert hiszen egyetlen pillantás is elegendő, hogy az ember Gandhira ismerjen benne, akár filozofikusan, akár csupán gyakorlati okokból vallja ezt Luthuli: Gandhi például híres cikkében, *A kard elméletében* szintén választott az erőszak és az erőszakmentesség között, az erőszakmentességet dicsérvén szintén a belső erőt dicsőítette — nem egyszer kijelentette azt is, hogy olyan embereket akar, akik ennek a benső erőnek a birtokosai, s nem a fegyverre támaszkodnak —, s az erőszak alkalmazását, legalábbis ebben a cikkében, nem vetette el, ha a gyávaság és az erőszak között *kellene* választania, csakhogy a kérdés szerinte nem így merül fel, hanem: erőszak, vagy erőszakmentesség...

S közben emlékeztessünk-e arra is, hogy a nagy port fölvert tavalyelőtti eseményekben Luthuli volt az első, aki elégette a négereknek kiadott szabad mozgási engedélyét, ezt a megalázó igazolványt, mely nélkül nem tehetik ki lábukat elkülönített telepeikről, s Luthuli példáját tizezrek követték, megbénítván ezzel az ország életét. Mi más ez, ha nem Gandhi engedetlenségi módszere, gondoljunk a polgári engedetlenségi mozgalomra, az adómegtagadási mozgalomra, s a többi erőszakmentes kisebb-nagyobb engedetlenségre, amit Gandhi szervezett. S elmélkedjünk-e most azon, hogy abban az országban, ahol az utóbbi tíz esztendőben olyan hallatlan fajüldöző törvények egész sorát hozták, hogy a négerek alig is moccanhatnak meg anélkül, hogy ezzel ne adjanak okot egy-egy vérfürdő megrendezésére, vajon mihez is folyamodjon az, aki nem hajlandó megbékélni az állapotokkal? Honnan jön, s merre tart hát Luthuli?

Annyi bizonyos, hogy nyilatkozatában az ellentmondó részek a negyedik mondat után hirtelen törésben néznek egymással farkasszemet: az ilyesmire azonban akkor is felfigyelne a nyilatkozó maga is, ha logikája egyébként gyenge lábon állna. Kockáztassuk hát meg azt a feltevést, hogy a törésnek azon a bizonyos helyén volt még valami Luthuli szövegében, amit valaki kitörölt? Vagy bocsátkozunk találgatásokba, és azt a körülményt, hogy lényegében elfogadja, egyébként pedig hangosan és látványosan megtagadja Gandhit, magyarázzuk azzal, hogy a Dél-afrikai Köztársaságban szép számban élnek hinduk és kínaiak, meg félvérek is, mégpedig szintén a négerekkel együtt, a fehérektől elkülönített telepeken, ám Mphahlele már fentebb említett könyvéből több helyütt is kiérződik, hogy a négerek között talán kisméretű ugyan, de bizonyos ellenszév mégiscsak uralkodik a hinduk iránt, akiket némiképp ázsiai jövevényeknek tartanak, egyébként pedig nem elég világos okoknál fogva jóval vagyonosabban a négereknél, így hát Gandhi talán nem lehet elég népszerű? Mphahlele könyvében mindenesetre ilyen kitételekre bukkanunk: „Azokban az években kezdtem úgy tekinteni a hindut, mint akinek előjoga van ahhoz, hogy több pénze legyen, mint nekünk vagy a színészeknek (a félvér négereket nevezik így)... Úgy véltem azokban az években, hogy egyszerűen képtelen szenvedni, sohasem fog meghalni, nem is izgatja semmi... Hogy bizonyos dolgokban nem osztozhatunk és életünk nem forrhat össze az övével. De akkor nem törődünk ezzel.” Valamivel lejjebb pedig: „Sehogy sem tudtam behatolni az ázsiaiak lelki világába. Az érintkezés bizonyos pontján túl valami láthatatlan válaszfalba ütköztem”. Később pedig, mindön arról informál, hogy egy barátja néger neve helyett felvette a *Bennet* vezetéknevet, hogy majd színészek vagy hinduk iskolájában taníthasson, kurtán így kommentálja: „Akkoriban a színés vagy hindu tanítók fizetése négyszerese volt az azonos képesítésű néger tanítók fizetésének.” Mire véljük hát ezt: megismétlődik az oly fatális európai példa, az *oszd meg és uralkodj*,

s a vele járó elvakultság és minden egyéb? Vagy csak képzelődünk? Hiszen ugyancsak Mphahlele könyvében a faji és nemzetiségi csoportok közötti egyetértés elengedhetetlenül szükséges voltának felismerését is felfedezhetjük, az egyetértésre való törekvést és annak nehézségeit is feltárja, ugyanakkor pedig a Nemzeti Kongresszus párt, mely egykor a néger nacionalizmus és sovinizmus jegyében működött, napjainkban szorosan együttműködik hindu, színes és fehér demokratikus szervezetekkel, sőt saját nemzetiségi alosztályai is vannak. A helyzet ilyen alakulásában talán tulajdonítanunk kell némi szerepet Luthulinak is, aki a Nobel-díj átvételkor is szükségesnek tartotta elmondani, hogy ezt a díjat úgy veszi át, mint elismerést nemcsak hazája, hanem az egész afrikai kontinens minden népe iránt, fajra, színre vagy vallásra való tekintet nélkül. Mivel magyarázzuk hát Gandhi megtagadását? Talán arról van szó, hogy *alapjában véve* egész más nézetek vezérlik Luthulit, s csak egy-két „tollat tépett ki a haldokló madárból”, hasonlóképpen, mint Nehruék, ám szükségesnek tartotta sokkal inkább elzárkózni magától a „madártól”, mint azok, akik hosszú éveken át legközvetlenebb munkatársai voltak? Vegyük-e határozott ellenszegülésnek azt, hogy épp a békedíjat ilyen mondat kíséretében vette át: „Nem lehet béke, amíg a világon leigázott népek vannak”?

Ne találgassunk, és ne képzelődjünk. Kétségtelen mindenesetre az, hogy — ma hajlandók vagyunk Luthulinak tulajdonítani ezt a szöveget vagy szövegtöredéket — az ő szavaival jóval melegebben hangzik az erőszakmentesség megfogalmazása, mint bárhol is Gandhinál, hiányzik belőle az aszkéta elriasztó túlvilágisága, viszont felfedezhető benne egy mély humanista érzelmesség — vagy csak annak látszik Gandhi után? —, mely érzelmességet azonban nem engedi szabadjárá, hanem ráncbaszedi a sejtetett határozottság a feltételes mód használatával, s ugyanez a határozottság, tudatosság sugárzik felénk a nyilatkozat első mondatából is: rövidegével, azzal, hogy nem felkiáltó, hanem közönséges kijelentő tömondat, és azzal, hogy tudjuk, milyen alkalomból mondta, egy pillanatra megdöbbsent bennünket: „Nem vagyok pacifista.”

Igen, ez az: a békedíjat, melyet a dinamit feltalálója alapított, elnyerte egy néger ember, aki nem pacifista, de az erőszakmentességre esküszik.

Korunk ellentmondásai példásan kifejezésre jutottak.